

Ἀπὸ τὴν μίνησιν τῶν Ἰδεῶν

Ο Ε Ρ Α Σ Μ Ο Σ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

Τοῦ κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς
Σχολῆς Πειραιῶς

Ὅποιος θέλει νὰ σκεφτεῖ τὰ «παρόντα» — τὰ κάθε λογῆς καὶ κάθε ἐποχῆς «παρόντα» — ἀσυναίσθητα προσπαθεῖ νὰ τὰ παρομοιάσει μὲ τὰ περασμένα. Εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ διατηρήσει τὴν ἰσορροπία του. Γιατὶ ἀλλοιῶς κάθε φορὰ πού βλέπει ὅ,τι συμβαίνει τοῦ φαίνεται τόσο παράδοξο πού ἡ γίνεται ἀπαισιόδοξος, τόπο πού φθάνει τὴ μισανθρωπία — μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Λουκιανοῦ — ἢ, προσπαθῶντας νὰ τὰ ἐξηγήσει, καταλήγει στὴν γνωστὴ ἀνθρώπινη διαφυγή: «Δὲ βαρυνέσαι ὅλα θὰ διορθωθοῦν». Ὁ βίος ἔτσι περνάει σὲ ἀνακυκλώσεις ἀγχώδους ἀπαισιοδοξίας καὶ κοντόφθαλμης αἰσιοδοξίας πού καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη δίνουν τὴν ἀφορμὴ σὲ μεγάλοστομες διακηρύξεις ἢ σὲ συμβουλές γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ κάνουν οἱ ἄλλοι. Στὸ τέλος ὅλα καταλήγουν στὴ μελαγχολικὴ ἀναγνώριση τοῦ Φάουστ:

*Καὶ νᾶμαι ἐγὼ μὲ τόσα φῶτα
τόσο σοφὸς ὅσο καὶ πρῶτα...*

Ἐκεῖνος ὅμως πού προσπαθεῖ νὰ παρομοιάσει τὰ παρόντα μὲ τὰ περασμένα καὶ νὰ βρεῖ σ' αὐτὰ ὄχι ἐξηγήσεις μὰ φωτεινὰ σημεῖα ἀναλύσεως, αὐτὸς δὲν κινδυνεύει νὰ πέσει οὔτε στῆς αἰσιοδοξίας τὴ μαρμαρυγὴ, οὔτε στῆς ἀπαισιοδοξίας τὸ τέναγος. Γλυτώνει ἀπὸ δύο σειρῆνες πού караδοκοῦν καὶ τὸν αἰσιόδοξο καὶ τὸν ἀπαισιόδοξο. Τὴν ἀπάθεια καὶ τὴ βία. Γιατὶ ὁ αἰσιόδοξος εἶναι στὸ βάθος ἀπαθής. Εἶναι βέβαιος πὼς ὁ διπλανός του θὰ σκεφθεῖ καὶ θὰ ἐνεργήσῃ γι' αὐτόν. Ἐτσι ἄλλωστε δημιουργεῖται ἡ ἔννοια τοῦ χαρισματοῦ ἡγέτη. Ὁ ἀπαισιόδοξος πάλι γυρεύει τὴ βία γιὰ νὰ διορθῶσει τὰ πράγματα «Ἀνεπαισθήτως», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Καβάφης. Γιατὶ ὁ φόβος εἶναι ἡ προβολὴ στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς ἀπαισιοδοξίας σὰν φιλοσοφικῆς ἐνοράσεως. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ ἴδιο. Ἐνα. Δ η λ α δ ἡ κ α ν έ ν α.

Μὰ ὅσοι γεννήθηκαν σὲ μιὰ γῆ πού ἔχει τὴν παράδοση τοῦ στοχασμοῦ δὲν μποροῦν, δὲν πρέπει νὰ πέφτουν στὰ ἄκρα. Τοὺς τρώει ἡ ἀμφιβολία. Γιατὶ τὴν ἀμφιβολία ἄφησε πίσω του τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Ὁ Καρτέσιος αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ἦταν οὐραγός. Καὶ μ' αὐτὴν γιὰ πρώτη βάση μαζί μὲ τὶς ἄλλες δύο,

τήν οργανωτικότητα τῆς Ρώμης καὶ τὴν ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ οἰκοδομήθηκε ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς. Ὁ πολιτισμὸς τοῦ λόγου μὰ καὶ τῆς ἀμφοσβητήσεως, τῆς τάξεως μὰ καὶ τῆς ἀλλαγῆς, τοῦ χθῆς μὰ καὶ τοῦ αὔριο.

Γι' αὐτὸ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο δὲν ἔχει ζωὴ μακρόβια οὔτε ἡ αἰσιοδοξία οὔτε ἡ ἀπαισιοδοξία. Εἶναι καὶ οἱ δύο σταθμοὶ μεταβάσεως. Ἡ πρώτη, γιὰ νὰ πάρουμε δυνάμεις. Ἡ δευτέρα, γιὰ νὰ κάνουμε αὐτοκριτικὴ. Καὶ νὰ συνεχίσουμε τὸ δρόμο μας, τὸ δρόμο τοῦ Προμηθεά ποῦ δὲν ὑποτάσσεται στὴ μοῖρα του.

Μὰ ὁ δρόμος αὐτὸς φωτίζεται ἀπὸ μιὰ δέσμη φωτὸς ἀνέσπερου ποῦ ἔρχεται ἀπὸ μακρὰ καὶ ποῦ γι' αὐτὸ εἶναι σταθερό. Μόνο τὸ φῶς τοῦ παρόντος εἶναι ἀσταθές. Καὶ τοῦ μέλλοντος τρεμόσβυστο. Τοῦ παρελθόντος τὸ φῶς εἶναι σίγουρο. Μὲ αὐτὸ μπορούμε νὰ προχωρήσουμε ἀσφαλέστερα στὴ διαλεκτικὴ τῶν προβλημάτων τοῦ καιροῦ μας.

Τὸ φῶς τὸ δίνει ἡ ἱστορία. Μὰ τὸ δίνουν καὶ οἱ μεγάλοι ἄνθρωποι ποῦ δὲν εἶναι βέβαια αὐτόνομες δυνάμεις. Εἶναι στοιχεῖα μιᾶς προβολῆς ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὶς ἀνταύγειες τῆς ζωῆς, ὅπως ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς σχηματίζονται τὰ εἶδωλα στὴ σπηλιὰ τοῦ Πλάτωνα. Εἶναι σήμαντρα τῆς ἱστορίας. Καὶ γι' αὐτὸ μᾶς βοηθᾶνε νὰ ἰδοῦμε καθαρώτερα τὰ προβλήματά μας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σήμαντρα αὐτὰ εἶναι ὁ Ἑρασμος. Ὁ Desiderius Erasmus Roterodamus.

Καλὰ - καλὰ δὲν ξέρουμε τὸ ὄνομά του. Γιατὶ δὲν εἶχε. Ἦταν νόθος. Πρᾶγμα ποῦ δὲν ἦταν σπάνιο στὴν ἐποχὴ του. Οὔτε καὶ σήμερα. Χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει τίποτα. Λεγότανε Geert Geertsz (Γεράρδος Γεράρδου). Μολονότι ἄλλοι λένε πὼς ὁ πατέρας του λεγότανε Ρογήρος, πρᾶγμα, ὅμως, ποῦ δὲν ἀλλάζει πολὺ στὰ ὀλλανδικά. Μὰ αὐτὸς ἐπῆρε, ὅταν μεγάλωσε, ἕνα ὄνομα μισὸ ρωμαϊκὸ καὶ μισὸ ἑλληνικὸ :

Desiderius (Ποθητὸς) Erasmus (Ἀγαπητὸς). Τὸ ποθητὸς δὲν εἶναι ἐντελῶς ξεκάρφωτο. Τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του Geert ἢ Gierard ἔχει τὴ ρίζα Gieren ποῦ σημαίνει ποθῶ. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ Ἑρασμος. Γιατὶ εἶχε βαπτισθεῖ Ἑρασμος γιὰ μικρὸ ὄνομα. Ὁ Ἅγιος Ἑρασμος ἦταν ἕνας λαοφιλῆς ἅγιος στὴν Ὀλλανδία. Ὄταν πῆρε τὸ ὀριστικὸ του ὄνομα, τριανταπέντε πιά περὶ πικροῦ χρόνων, ἐπρόσθεσε καὶ τὸν τόπο τῆς γεννήσεώς του. Καὶ αὐτὸν ὅμως ἐξιδανικευμένο. Δὲν εἶναι ὁ Desiderius Erasmus Rotterdamsis, μὰ ὁ Desiderius Erasmus Roterodamus. Δηλαδή ὁ Ποθητὸς Ἀγαπητὸς Ροτερόδαμος.

Ἀκόμα δὲν ξέρουμε ἀκριβῶς τὸ χρόνο ποῦ γεννήθηκε. Μόνο σίγουρη εἶναι ἡ μέρα, 28 Ὀκτωβρίου, ποῦ θὰ ἀντιστοιχοῦσε σήμερα μὲ τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο ποῦ ἐφαρμόσθηκε ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα μετὰ τὴ γέννησή του στὶς 7 Νοεμβρίου. Γιὰ τὸ χρόνο ὅμως ὑπάρχει διαφωνία. Μὰ φαίνεται πιθανώτερο πὼς γεννήθηκε τὸ 1469, πρὶν δηλαδή πεντακόσια χρόνια.

Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὸ ὄνομα ποῦ εἶναι σύγχρονα ψεύτικο καὶ ἀληθινὸ, εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πλήρεις ἀνθρώπους ποῦ ἐθεμελίωσαν μὲ τὴ σκέψη τους καὶ μὲ τὴ σύνεσή τους τὸν ἀνθρωπισμὸ τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Βέβαια, ο 16ος αιώνας, συνεχίζοντας την άρχιτισμένη από το 15ο κυοφορία μιάς νέας εποχής του πολιτισμού, είναι το βασικό κύτταρο της νέας εποχής, εκείνης που βρίσκεται σήμερα κοντά στην ολοκλήρωσή της. Υπήρξαν και άλλοι σπουδαίοι στοχαστές της εποχής. Και ο Λεονάρδος Ντά Βίντσι και ο Θωμάς Μώρος και ο Γουλιέλμος Βυδέ παραδείγματος χάριν. Μά ο Λούθηρος, ο Μακιαβέλλι, ο Ραμπελαι και ο Έρασμος, γεννημένοι και οι τέσσαρες στο τελευταίο τρίτο του 15ου αιώνα — του Μακιαβέλλι μάλιστα είναι έφετος και αυτουνοῦ ή πεντακοσιετηρίδα — είναι, ίσως οι πιο αντιπροσωπευτικοί της έρμηνευτές. Νομίζω μολοντοῦτο πῶς και οι άλλοι τρεις είναι βέβαια φωτεινοί σταθμοί της διαπιστώσεως τῶν πραγματικοτήτων της κοινωνικής ζωής. Πραγματικοτήτων που καταλήγουν σε αιώνια σχεδόν διδάγματα στην περιοχή της Θρησκείας, της Πολιτικής και του Πνεύματος σάν κοινωνικῶν φαινομένων. Μά ο Έρασμος είναι κάτι παραπάνω. Είναι ο μέγας διδάχος που ἄφησε πίσω του ένα τρόπο του σκέπτεσθαι. Το σύγχρονο ἄνθρωπισμό. Γιατί ο ἄνθρωπισμός δέν είναι λόγος κενός, οὔτε προπαγανδιστικό ἔμβλημα.

Είναι πρό παντός έννοια δύσκολη που στηρίζεται σε ἄπλές, μά βαθειές πίστεις. Πίστεις που χτυπάει ἀλύπητα ή ἔμπειρία της ζωής και ή ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων. Λένε πῶς ο Jean-Paul Sartre όταν ἔγραψε τή μελέτη του «Ο ὑπαρξισμός είναι ἕνας ἄνθρωπισμός», μετάνοιωσε που ἔχρησιμοποίησε τὸν ὄρο και γύρευε πίσω τὸ χειρόγραφό του για νά τὸν σβήσει, λέγοντας πῶς δέν ἔχει νόημα. Ἡ καθημερινότητα τὸν διαψεύδει. Μένει μολοντοῦτο τὸ ιδανικό, ή πορεία. Και ἀκόμα παρ' ὅλα τὰ χτυπήματα, ή πίστη. Και ή ἀγάπη για τὸν ἄνθρωπο.

Γιατί ο ἄνθρωπισμός είναι οὐσία, μά οὐσία δύσκολη και δυσκολονόητη και δυσκολοπαρακολούθητη και δυσκολοεφάρμοστη. Είναι ή καταξίωση, ὄχι του ἀνθρώπου σάν ἀνθρώπου και σάν κοινωνικοῦ ὄντος μονάχα, αὐτήν τήν εἶχε ἀπό παλιά διδάξει ή ἑλληνική σκέψη· μά πρό παντός του ἀνθρώπου σάν ἀξίας κεντρικής της ζωής, ἀξίας αὐτοτελοῦς που ἀδιαφορεῖ για τὰ πλαίσια και κινεῖται ἐλεύθερα στο χῶρο της κοινωνίας και της ζωής. Ἀξίας που ἔχει πολλές ὄψεις, μά πού, πρὶν ἂπ' ὅλα, σπάει τὰ δεσμά, τὰ κάθε λογῆς δεσμά που της χαλκεῦουν και οι θρησκευτικὲς ἐπιταγὲς και οι κοινωνικὲς συνήθειες και οι πολιτικὲς συνθήκες και πρό παντός ή βία, βία ὕλική τῶν ὄπλων, μά και βία ψυχολογική της παραδόσεως και του καθωσπρεπισμοῦ, μά που και όταν σπάει τὰ δεσμά μένει στο ἐπίπεδο του ἀνθρώπου και τὸν ολοκληρώνει σάν ἄνθρωπο. Αὐτὸν τὸν ἄνθρωπισμό ἔθεμελίωσε ο Έρασμος. Και είναι σ' αὐτὸ κατ' εὐθείαν ἀπόγονος της δημιουργίας της ἑλληνικής ἀρχαιότητος, ἕνας ἀπόγονος που ἐξελίσσει, καλλιιεργεῖ και ἐπεκτείνει τήν κληρονομία. Χριστιανός με τὰ ὅλα του, ὑπῆρξε ἐν τούτοις ἐκεῖνος που εἶδε τὸ χριστιανισμό πέραν ἀπό μιὰ θρησκεία για τή σωτηρία της ψυχῆς, που ἦταν τὸ δόγμα του Μεσαίωνα· τὸ εἶδε σάν ὁδηγὸ για τήν ἠθική της ζωής. Και συνθέτοντας τή ζωή με τήν πίστη, ἐδίδαξε πῶς ὄχι μόνο τὰ ἱερά κείμενα, μά και ή φιλοσοφία και ή τέχνη μποροῦν νά δείξουν τὸ σωστό δρόμο. Πόσο

μακρὰ ἦτανε ἀπὸ τὸ διχασμὸ μεταξὺ θρησκείας καὶ φιλοσοφίας τοῦ Ἀβερρόη· πού μὲ τὶς ἰσλαμικὲς του καταβολὲς ἐξεγειρόταν κατὰ τοῦ μονισμοῦ τῆς ἴδιας του τῆς θρησκείας! Καὶ πόσο κοντὰ στὴν ἐποχὴ μας, μὲ τὴν πίστη πού διακήρυσσεν πὼς ὅλα τὰ κακὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀμορφωσιά καὶ τὴν κολοπέραση πού δημιουργεῖ ἡ ἄλογη ὑποταγὴ στὰ ἀκίνητα δόγματα. Ζώντας σὲ ἓνα αἰῶνα τρέλλας — ὁ ἴδιος ἔλεγε «μωρίας», χρησιμοποιώντας τὴν ἑλληνικὴ λέξη —, ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἐχθρὸς τοῦ φανατισμοῦ κάθε λογῆς. Εἶπε :

*«ἡ οὐσία τῆς θρησκείας μας στηρίζεται στὴν εἰρήνη
καὶ τὴν ὁμόνοια. Μὰ αὐτὰ τὰ ἰδανικὰ δὲν μποροῦν νὰ
ἐπιτύχουν εὐκόλα παρὰ μόνον ἂν καθοριστεῖ ἓνας πολὺ
μικρὸς ἀριθμὸς δογματικῶν σημείων καὶ ἂν ἀφεθεῖ
ἔξω ἀπὸ αὐτὰ στὸν καθένα ἡ ἐλευθερία νὰ σχηματίζει
μόνος του τὴν κρίση του γιὰ τὰ περισσότερα προβλήματα».*

Αὐτὸ εἶναι τὸ θεμέλιο τοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Αὐτὸς τὸν ἔσπρωξε νὰ ἀντιταχθεῖ στὶς μονομέρειες καὶ τὴ μισαλλοδοξία τοῦ Λούθηρου, ὅπως καὶ τοῦ Πάπα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ νὰ δεχτεῖ πὼς τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ ὁ λόγος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι τὸ κυριώτερο ὄπλο γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Δὲν βρίσκεται μὲ τὰ σχίσματα, μὰ μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀναζήτηση ὁ σωστὸς δρόμος. Τὰ σχίσματα, ἀποτέλεσμα τοῦ φανατισμοῦ, δημιουργοῦν ἓνα φαῦλο κύκλο φανατισμῶν. Καὶ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του, αὐτοῦ τοῦ φιλελευθερισμοῦ του, αὐτὸς ὁ ἀντίπαλος τῶν δοξασιῶν τοῦ Λούθηρου, ὑποστήριξε τὸν Λούθηρο, σὰν φορέα μιᾶς συνειδήσεως πού ἔπρεπε, καὶ ἄδικο ἂν εἶχε, νὰ εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε καταναγκασμὸ.

Οἱ ἄλλες διαφορὲς του μὲ τὸ μεγάλο μεταρρυθμιστὴ δὲν ἔχουν σημασία. Ὅπως π.χ. τὸ ὅτι ὁ ἓνας ὑποστήριζε πὼς στηριζότανε στὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἐπρόβαλε τὸ γλυκὸ Λόγο τοῦ Ὁρους τῶν Ἐλαιῶν. Σημασία ἔχει ἡ μεγάλη του διδαχὴ, ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ ἡ σύνθεση τῆς πίστεως μὲ τὴ ζωὴ.

Μὰ αὐτὴ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως δὲν εἶναι ἓνα ἰδανικό, μιὰ λέξη πού ἀνακαλύπτει καθέναν μέσα του καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ ἐπιβάλλει καὶ στοὺς ἄλλους. Ἦ πού πῆρε ἀπὸ τοὺς γονιούς του κι' αὐτοὶ ἔτσι τὸ βρήκανε καὶ μὲ τὴ ραθυμία τοῦ καταστημένου, ὄχι μονάχα γιὰ ἔτσι τοὺς βόλευε, — δὲν εἶναι τὸ συμφέρον πάντοτε τὸ κίνητρο τῆς ζωῆς — μὰ γιὰ δὲν ἀργοπόρησαν ποτὲ νὰ ἴδουν τί περιεχόμενο ἔχει, ἂν εἶναι γεμᾶτο ἢ κούφιο — μιᾶς πάντοτε γιὰ τὸ ἰδανικό, — τὸ πίστεψαν σὰν εἶδωλο ἀμετακίνητο καὶ ἐπέθαναν γι' αὐτό. Ἡ ἐλεύθερη σκέψη προϋποθέτει ἔρευνα, ἐλεύθερη μὲν, μὰ πρὸ παντὸς ἔρευνα. Κι' αὐτὴ ἡ ἔρευνα στηριγμένη στὴν ἀμφιβολία ὁδηγεῖ σὲ συμπεράσματα πού ξεπερνοῦν τὴν ἀμφιβολία. Ἔτσι συμβαίνει μὲ τὴν σημερινὴ θρησκευτικὴ μας πίστη. Καὶ γι' αὐτὸ σωστὰ θεωροῦμε οἱ Ἕλληνες πὼς ἡ ὀρθοδοξία εἶναι ἡ καλύτερη ἀπὸ τὰ ἄλλα δόγματα, ὄχι γιὰ ἔχει δογματικὲς

ιδιορρυθμίες πιδ σύμφωνες με την ἀλήθεια — «τί ἐστίν ἀλήθεια», ἐμονολόγησε ὁ Πιλᾶτος στοῦ Εὐαγγέλιο τῆς Μεγάλης Πέμπτης—, μὰ γιατί συνεχίζοντας τὴν ἑλληνικὴ σκέψη ἐδημιούργησε μέθοδο ἔρευνας πού ὀδηγεῖ στὴν ἔλλογη πίστη, τὴν πίστη μας.

Ἄλλο θέμα εἶναι πῶς θὰ τοποθετήσουμε τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας μας στοῦ σύγχρονο περίγυρο. Ἄν δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεασθοῦμε καὶ ἀπὸ ἄλλους παράγοντες, ἰδίως ὅταν δὲν εἶμαστε σίγουροι ἐντελῶς γιὰ τὰ συμπεράσματά μας. Ἄς πούμε τὸ παράδειγμα τῆς ἐρασματικῆς προφορᾶς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν. Ὁ Ἔρασμος κατέληξε στοῦ συμπέρασμα πῶς εἶχε δίκιο ὁ Aldus Menutius καὶ ἄλλοι πού ὑποστήριζαν πῶς ἔπρεπε τὰ ἑλληνικά νὰ προφέρονται με τρόπο ἀλλοιώτικο ἀπὸ ὅ,τι τὰ προφέρουμε ἐμεῖς. Χωρὶς δίφθογγους καὶ με διαφορετικὴ προφορὰ γιὰ κάθε εἶδος «η». Γιατί, ἓνα μόνο ἐπιχείρημα, ὁ Ἄριστοφάνης λέει, τὰ πρόβατα κάνουν «βη» ἄρα τὸ βῆτα οἱ ἀρχαῖοι τὸ ἐπρόφεραν μπε καὶ τὸ ἦτα ἐ. Μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὰ σωστὸ τὸ συμπέρασμα. Μὰ δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο. Ὁ Ρόχλιν γιὰ τὰ ἑλληνικά καὶ ἡ εταιρία τῶν Λατινικῶν Σπουδῶν τοῦ Παρισιοῦ γιὰ τὰ λατινικά ἀρνηθῆκαν τὴν ὀρθότητά του. Καὶ οἱ τελευταῖοι πάπυροι πού ἀνακαλύφθηκαν τὸ κλονίζουν ἀκόμα πιδ πολύ. Ὅπωςδήποτε ὅμως τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἔρασμου εἶναι ὀλότελα ἀνεδαφικό. Τὸ ὅτι μᾶς ἐξημῖωσε εἶναι ἄλλο θέμα. Κακῶς ἐμεῖς νομίσαμε πῶς ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα εἶναι ἓνα μεταλλεῖο πού πρέπει νὰ ἐκμεταλλευόμαστε καθισμένοι στοῦ καφενεῖο. Οἱ περίοδοι τῆς ἐξάρσεως — καὶ τῆς προσπάθειας — εἶναι σ' ἐμᾶς λίγες. Καὶ τελειώνουν γρήγορα. Ἡ ἐρασματικὴ προφορὰ εἶναι ἀνεδαφικὴ γιατί τὰ ἑλληνικά ἐπιβίωσαν σὰ ζωντανὴ γλῶσσα. Καὶ στὴ φωνὴ τοῦ λαοῦ κι' ἂν ἀκόμα ξεκίνησαν ἀλλοιῶς πῆραν ἄλλη προφορὰ. Τὰ σωστά λοιπὸν ἔστω συμπεράσματα δὲν πρέπει νὰ ξαναεπιβληθοῦν ἐκ τῶν ἄνω. Γιατί ἡ γλῶσσα εἶναι ἔργο τοῦ λαοῦ. Δὲν ἐπιβάλλεται με τὸ Σύνταγμα ἢ με τὸ νόμο. Οὔτε καὶ με τὴν ἐπιστῆμη. Αὐτὸ τὸ ξεχνᾶνε καὶ οἱ δυὸ γλωσσαμυνταρισμοὶ τοῦ τόπου μας. Καὶ ὁ καθαρευουσιάνικος καὶ ὁ δημοτικιστικός. Βέβαια ὁ Ἔρασμος ἔχει τὴ δικαιολογία πῶς τὰ ἑλληνικά ἦσαν συνδεμένα με τὴν ἀρχαιότητα. Τὸ 16ο αἰῶνα οὔτε ὑποπευόντουσαν οἱ πολλοὶ πῶς ἐπιζοῦσε ἑλληνικὸ ἔθνος. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία διαπότισε, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν Ἰταλία πού ἐφιλοξένησε τοὺς βυζαντινοὺς λόγιους πού ἔδωσαν ζωντάνια στὴν παράδοση πού ὑπῆρχε καὶ πρὶν, τὴν ἐπίλοιπη Δύση ἄλλοτε μὲν μέσον τῶν Ἀράβων, ἄλλοτε δὲ μέσον τῶν Λατίνων. Αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὅλοι οἱ δρόμοι σ' αὐτὸ ὀδηγοῦν. Καὶ ἀπὸ αὐτὸ ξεκινοῦν, ὅ,τι παράδρομους κι' ἂν φτιάξουν. Ὑστερα ὁ Ἔρασμος εἶχε καὶ μιὰν ἄλλη δικαιολογία. Ὅλες οἱ γλῶσσες στὴν ἐποχὴ του προφερνόντουσαν μακρόσυρτα. Διαβάστε τὸ Rabelais. Τὰ γαλλικά του χρειάζονται μεταγλώττιση.

Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ἔρασμου γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ μᾶς φέρνει στὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ μας. Γιατί αὐτὸς ὁ ἀνθρωπισμὸς με τίς διάφορες μορφές του εἶναι τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ μας. Εἶναι στὴ βάση ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς.

Βέβαια ὑπάρχουν πολλὰ μεγάλα προβλήματα στὴν ἐποχὴ μας. Ἄλλα αἰώ-

νια και ἄλλα ἐποχιακά. "Όλα ὁμως συνδέονται με τὸν ἀνθρωπισμό. "Ένα τέτοιο πρόβλημα εἶναι π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐνιαία ἀξία. Δὲ χωράει καταμερισμός τῆς. Τὴ δέχομαι ἐδῶ και δὲν τὴ δέχομαι ἄλλοῦ. Γιατὶ τότε καταλήγει τὶς πιὸ πολλές φορές νὰ θέλω τὴν ἐλευθερία γιὰ τὸν ἑαυτό μου και ὄχι γιὰ τὸ διπλανό μου. Κι' ὁ διπλανός μου, ἀλλοίμονο, τὸ ἴδιο. Τότε γίνονται διακρίσεις ἀξιολογικὲς ποὺ ἔχουν μοιραία γιὰ βάση τὴ βία. Καὶ ἔτσι ἡ βία γίνεται ἡ βάση τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι λογικό ; "Όχι, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις ποὺ περιλαμβάνονται σὲ κάθε πτυχή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ἄρση τῶν ἀντιφάσεων αὐτῶν εἶναι ἡ βάση τῆς σωφροσύνης, εἶναι ἡ σύνθεση. Καὶ αὐτὴν τὴ σύνθεση ἐκήρυξε ὁ Ἔρασμος. Καὶ ἡ σύνθεση στὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἄμυνα τῆς ἐλευθερίας, ὄχι με τὴ βία, μὰ με τὴν ἐλευθερία. Ἡ σύνθεση δὲν εἶναι ἡ ρῆξη. Εἶναι ἡ ἀναζήτηση τοῦ καλοῦ. Μὰ ὅπως γυρεῦει τὴ σύνθεση χτυπιέται και ἀπὸ τὶς δύο μεριές. Ἔτσι ἔγινε και με τὸν Ἔρασμο. Στὶς διάφορες φάσεις τῆς πολιτείας του τὸν κατηγορήσαν οἱ Παπικοὶ γιὰ Λουθηρανὸ και οἱ Λουθηρανοὶ γιὰ Παπικό. Κι' ὅταν ἡ Βασιλεία προσχώρησε στὴ μεταρρύθμιση ἔφυγε γιὰ ἑπτὰ χρόνια και πῆγε στὸ Freiburg - in - Br. "Όπως κι' ὅταν καταδιώχθηκε και ἀφορίσθηκε ὁ Λούθηρος τὸν ὑποστήριξε, ὅπως εἶπαμε, ὄχι γιατί δεχότανε ὅλες τὶς ἀπόψεις του μὰ γιατί ἐπίστευε πὼς εἶχε δικαίωμα νὰ τὶς ὑποστηρίξει. Δὲ βλέπουμε ἀκριβῶς τὰ ἴδια προβλήματα σήμερα ; Οἱ ὀνομασίες ἀλλάζουν, ἡ οὐσία μένει. Ἡ μισαλλοδοξία κυβερνᾷ ὅπως και πρὶν πεντακόσια χρόνια. Ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καταπιέζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄλλου. Καθένας τὴ θεωρεῖ δικό του μονάχα ἀγαθό.

"Άλλο πρόβλημα ποὺ μᾶς θυμίζει ὁ Ἔρασμος εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση. Ἡ ζωὴ κινεῖται διαρκῶς μεταξὺ τάξεως και ἀλλαγῆς. Καὶ ὑποκατάστατο τῶν δύο αὐτῶν φαινομένων ἢ μᾶλλον δεδομένων εἶναι ἡ στεῖρα ἀντίδραση και ἡ ἐξαλλη ἀμφισβήτηση. Στὶς συμπληγάδες τους σκοτώνεται ἡ ἐξέλιξη. Καὶ ὁμως ἡ ἐξέλιξη εἶναι ἡ σύνθεση. Μὰ ἀντὶ νὰ φροντίζουμε ὅλοι πὼς ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ θὰ εἶναι πιὸ ὀμαλή, ἢ ἂν θέλετε πὼς θὰ εἶναι προσανατολισμένη περισσότερο — ὄχι ὀλοκληρωτικά, γιατί ὀλοκληρωτικά ἂν εἶναι, δὲ θὰ εἶναι ἐξέλιξη, θὰ εἶναι βία εἴτε πρὸς τὸ παρελθὸν ποὺ νοσταλγοῦμε εἴτε πρὸς τὸ μέλλον ποὺ ὄνειρευόμαστε — ἀντὶ λοιπὸν νὰ γυρεύουμε τὸ δρόμο τῆς συνθέσεως, προσπαθοῦμε νὰ κάνουμε τὰ κέφια μας. Ἔτσι ἴσως ἦταν πάντοτε. Γι' αὐτὸ χρειάζονται οἱ Ἔρασμοι.

Ἡ σύνθεση σκύβει στὰ προβλήματα. Δὲν τὰ παρακάμπτει. Ἡ ἐξέγερση τῶν νέων μᾶς σκανδαλίζει. Μὰ σάμπως δὲν μᾶς ἐσκανδάλισε ὁ ντανταϊσμός, ὁ σουρρεαλισμός και ἡ ἀφηρημένη τέχνη. Τὸ θέμα δὲν εἶναι τί μᾶς σκανδαλίζει. Εἶναι τὸ τί σημαίνει ἡ ἐξέγερση. Τί εἶναι ἄσχημο στὴν κοινωνία μας, ποὺ νὰ γεννάει τὴν ἀμφισβήτηση. Πὼς αὐτὴ ἡ κρίση τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας θὰ ξεπερασθεῖ ὄχι με ξόρκια και με ἀνώφελες διδασκαλίες και συμβουλές, μὰ με τὴν ἀνάλυση τῶν αἰτημάτων τοῦ καιροῦ μας.

Ὁ Ἔρασμος βρέθηκε σὲ ἀνάλογες κρίσεις. Καὶ μέσα στὸ ἀπέραντο ἔργο του βρῆκε τὸν τρόπο νὰ τὶς ἀντιμετωπίσει ὄχι μὲ τὴ ρομφαία, γιατί εἶναι ἀνώφελη, τί λέω; φοβερή, γιατί ἀκονίζει τὴ ρομφαία τοῦ ἀντίπαλου, καὶ πολλές φορές πολλαπλασιάζει τοὺς ἀντίπαλους τὶς ἀντιμετώπισε μὲ τὸ λόγο. Καὶ ὁ λόγος δὲν στηριζότανε οὔτε στὸ ὕπαρ, τὴν ὄπτασία, τὸ ξυπνητὸ ὄνειρο, οὔτε στὸ ὄναρ, τὸ ὄναρ τοῦ κοιμισμένου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, γιατί καὶ τὸ ὕπαρ καὶ τὸ ὄναρ τελειώνουν σὲ ἀνεδαφικὲς κατασκευές, μὰ μὲ τὴ σάτιρα ποὺ εἶναι τὸ βαθύτερο ὑπόβαθρο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸ ἀσφαλέςτερο ἔρεισμα τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου. Ἡ πιὸ καλλιεργημένη μορφὴ τοῦ λόγου.

Δὲν ἀντιμετωπίζονται π.χ. οἱ χίππηδες μὲ τὴν καταδίκη ἢ τὴν κατάκριση — μακάρι νὰ ἦταν ἀποτελεσματικὲς — οὔτε μὲ τὸ θαυμασμό—ὁ Τόυνμπυ ἔφτασε νὰ πεῖ πὼς μοιάζουν μὲ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο τῆς Ἀσσίζης — μὰ μὲ τὴ σάτιρα, τὴ σάτιρα καὶ τῶν ἰδίων μὰ καὶ τῆς κοινωνίας ποὺ ἀμφισβητοῦν, γιατί σὲ πολλὰ σημεῖα ἢ ἀμφισβήτησή τους ἔχει θεμέλια. Ἡ ἐκδήλωσή της μόνο ἀναμφισβήτητα εἶναι ξεκάρφωτη καὶ παλαβή. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν κρίση τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, κρίση ποὺ ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἀπόφυγε γιατί ἡ παράδοσή της εἶναι δημοκρατική — ἡ δημοκρατία εἶναι πάντοτε τὸ ἀλεξικέραυνο κατὰ τῶν ἀκρότητων —, ἄλλο ἂν ἡ Ἐκκλησία μας ἔπεσε σὲ ἄλλες ἀνωμαλίες ποὺ ζοῦμε.

Τὸ πιὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Ἔρασμου, ἐκεῖνο ποὺ ἔμεινε πιὸ πολὺ εἶναι τὸ «Μωρίας Ἐγκώμιον». Γράφτηκε λατινικά, μὰ ὁ τίτλος του ἦταν ἑλληνικός, μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες. Καὶ ὁ Ἔρασμος διάλεξε τὴ λέξη «μωρία», ποὺ σημαίνει ἐλαφρὴ παράκρουση περισσότερο παρά ἀνοησία, γιατί ἔμοιαζε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ φίλου του Θωμᾶ Μώρου. «τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ὄλες τὶς δουλειές σὲ ὄλες τὶς ἐποχές», — ὁ τίτλος τοῦ φίλμ ποὺ ἔχετε ἴσως ἰδεῖ εἶναι φράση τοῦ Ἔρασμου — στὸν ὁποῖο καὶ ἀφιέρωσε τὸ «Ἐγκώμιον». Πραγματικά θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσει τὸν τίτλο «Μανίας Ἐγκώμιον», γιατί μονόλογο τῆς Θεᾶς Τρέλας ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον. Καὶ θὰ ἦταν δικαιολογημένος γιατί οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν τέσσαρες κατηγορίες μανίας ποὺ καὶ οἱ τέσσαρες πηγαίνουν στὰ πλαίσια τοῦ «Ἐγκώμιου». Τὴν προφητικὴ μανία ποὺ εἶχε προστάτη τὸν Ἀπόλλωνα. Τὴν τελεστικὴ μανία μὲ Ἡγέτη τὸν Διόνυσο. Τὴν ποιητικὴ μανία, ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὶς Μοῦσες. Καὶ τὴν ἐρωτικὴ μανία, ὀδηγημένη ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη καὶ τὸν Ἔρωτα. Βέβαια αὐτὴ εἶναι ἡ «θεία μανία» τοῦ Πλάτωνα. «Τῶν παλαιῶν οἱ τὰ ὀνόματα οὐκ αἰσχρὸν ἠγοῦντο οὐδὲ ὄνειδος μανίαν» λέει στὸ «Φαῖδρο». Ὁ Ἰπποκράτης, μιλάει περὶ «αἰσχύνης» καὶ ἄλλοι περὶ «ὄνειδος». Ἀναφέρονται ὁμως στὴν κοινὴ μανία, ὄχι τὴ θεία, στὴν τρέλα. Βλέπετε πὼς καὶ τότε — ὅπως πάντοτε, τὰ ὅρια τῆς μανίας καὶ τῆς τρέλας ἦταν ρευστά.

Ποιὸς μπορεῖ π.χ. νὰ βρεῖ ἂν εἶναι τρέλα ἢ μανία ποὺ ἔχει καταλάβει πολλούς, νέους ἰδίως, νὰ πιστεῦουν ὅπως λέει ὁ Λουίτζι Μπαρτζίνι «τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι πιστεῦουν οἱ ἄλλοι». Γιατί στὸ βάθος αὐτοὶ οἱ ἄλλοι πιστεῦουν

σὲ τίποτα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν τὸ ἀντίθετο ; Πιστεύουν, δηλαδή, σὲ τίποτα;

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἦταν ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἑρασμου. Ἔχετε καμμιὰ ιδέα τί γίνονταν στὴ Σορβόνη τὸ 16ο αἰῶνα, καὶ πρὶν, τὸ 15ο ; Τὰ ἴδια μὲ τὰ σημερινὰ καὶ χειρότερα. Ξέρετε ὅμως πῶς ὁ François Villon, ὁ ποιητὴς ποὺ γελαῖ μὲ δάκρυα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀρχίζει ἡ σύγχρονη ποίηση, πῆγε φυλακὴ καὶ καταδικάστηκε νὰ κρεμαστεῖ σὰν ἐγκληματίας.

Καὶ τί νὰ ποῦμε γιὰ τὸν Benvenuto Cellini ;

Δὲν μπορῶ ἀπόψε νὰ σᾶς διαβάσω χαρακτηριστικὰ κομμάτια τοῦ Ἑγκώμιου. Ἔφυγε ἡ ὥρα. Μὰ σᾶς συνιστῶ νὰ τὸ ξαναδιαβάσετε ὁλόκληρο. Ἰδιαιτέρα ἄς τὸ διαβάσουν οἱ νομικοί, οἱ συνάδελφοί μου. Θὰ χάσουν τὴν ἐμπιστοσύνη τους στὴν παντοδυναμία τῶν νόμων, ποῦ, ὅπως λέει ὁ Γκαίτε, συνεχίζουν τὸν δρόμο τους, wie eine ewige Krankheit.

Καὶ πρὸ παντὸς θὰ ἴδουν πῶς τὰ σημερινὰ προβλήματα ὑπῆρχαν πάντοτε. Ἄς δοῦμε ὅμως ἓνα κομμάτι ποὺ γράφτηκε πρὶν πεντακόσια χρόνια. Λέει ἡ Μωρία :

«Δὲν εἶναι οἱ πιὸ ἐπιφανεῖς ἄνθρωποι ποὺ ἐπίστευσαν τὸ θάνατό τους ἀπὸ ἀηδία γιὰ τὴ ζωὴ ; Δὲν ἦταν οἱ φίλοι καὶ οἱ γείτονες τῆς σωφροσύνης ; Γιὰ νὰ μὴ πῶ τίποτα γιὰ τὸ Διογένη, τὸν Ξενοκράτη, τὸν Κάτωνα, τὸν Κάσσιο καὶ τὸ Βροῦτο, θυμηθῆτε τὸ Χεῖρωνά ποὺ προτίμησε τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν ἀθανασία ποὺ τοῦ ἀνῆκε. Θὰ ἀντιληφθῆτε ἔτσι πόσο θὰ κράταγε τὸ ἀνθρώπινο γένος, ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀποφάσιζαν νὰ γίνουν σωφρονεῖς. Θὰ χρειάζοτανε τότε καινούρια λάσπη καὶ καινούριος Προμηθεὺς, ποὺ κατὰ τὴν ἐλληνικὴ παράδοση ἔπλασε, σὰν τιτάνας, τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν πηλό, σὲ ἀμφισβήτηση μὲ τὴν ἐξουσία τῶν θεῶν. Ἐνῶ ἐγώ, συνεχίζει ἡ Μωρία, κρατῶ τὴν τάξι. Διατηρῶ τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἀμάθεια, στὴν ἀνοησία, στὴ λήθη τῶν περασμένων κακῶν, στὴν ἀτελείωτη ἐλπίδα καλύτερης τύχης. Καὶ ἀνακατώνοντας τὴ πίκρα μὲ τὴν ἡδονή, γλυκαίνω τὴ σκληρότητα τῆς μοίρας τους. Ὅχι μονάχα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀγαποῦνε τὴ ζωὴ, μὰ καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμα γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ μοῖρες τελειώνουν τὴν κλωστή τους καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἡ ζωὴ τοὺς ἐγκαταλείπει σιγά-σιγά ἀπὸ χρόνια, δὲ βιάζονται νὰ μεταναστεύσουν στοὺς λειμῶνες τῶν νεκρῶν. Ὅσο πιὸ συχαίνονται τὸν ἑαυτὸ τους στὴ γῆ, τόσο λιγώτερο βαρυνονται, τόσο δὲ βρίσκουν καθόλου μικρὲς τίς μέρες τους».

Ποῦ εἶναι ὁ Νίτσε, ποὺ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ χαντακιοῦ ἔλεγε πῶς ὁ ἄνθρωπος «πρέπει νὰ πεθαίνει πολλὰς φορές, ὅσο εἶναι ζωντανός», νὰ ἀναεῶνεται δηλαδή καὶ νὰ ἀνανεώνει τὰ ἐνδιαφέροντά του ;

Πρὶν λίγες μέρες διάβαζα μιὰ χαριτωμένη μελέτη ἐνὸς ἐξαίρετου Γάλλου ἱστορικοῦ, τοῦ Philippe Erlanger, ποὺ διηγεῖται πῶς ὁ σωφὲρ ἐνὸς ταξί ποὺ πῆρε, τὸν ἀναγῶρισε γιὰτὶ εἶχε μιλήσει στὴν τηλεόραση γιὰ τὸν Ἑρρίκο τὸν 4ο, τὸ μεγάλο Βασιλιᾶ ποὺ ἄλλαξε δόγμα γιὰ νὰ καταλάβει τὸ Παρίσι — Paris vaut bien une messe — καὶ ποὺ καυχῆθηκε πῶς ἐξασφάλισε σ' ὅλους τοὺς Γάλλους τὴν Κυριακὴ τὴν κόττα στὴ χύτρα. Οἱ σωφὲρ τῶν ταξί εἶναι οἱ καλύτε-

οι συνομιλητές μας. Μοιάζουν με τους μπαρμπέρηδες. Όταν δέν αρχίζουνε αυτοί, αρχίζουμε να μιλάμε οί επιβάτες. Αίσθανόμαστε όλοι σαν Δόκτορες Gallup, πού θέλουμε να σφυγομετρήσουμε την κοινή γνώμη. Δηλαδή στην πραγματικότητα θέλουμε να ακούσουμε και άλλον πού έχει την ίδια γνώμη με μᾶς. Άλλο ἂν πολλές φορές ἀπογοητευόμαστε. Όταν δέν κοροϊδευόμαστε.

Ο ταξιτζής, λοιπόν, του Erlanger του ἔλεγε την ἀπογοήτευσή του, γιατί ἔμαθε πώς ο καλός Βασιλιάς εἶχε δλόκληρο χαρέμι στό παλάτι του με πολλές παλλακίδες πού ζούσαν με τή Βασίλισσα και πώς όλα τὰ παιδιά του, νόμιμα και παράνομα, και ἦταν ἀναριθμητα, ζούσαν μαζί. Πώς ἔκανε ἐπίσκοπο του Μέτζ τὸ γυιό του, σέ ἡλικία ἔξ ἐτῶν. Πώς δέν ἄφησε τήν δεκαπεντάχρονη Καρλόττα του Μονμορανσύ να παντρευτεῖ ἐκεῖνον πού ἤθελε, για να τῆς δώσει ἕνα πιό βολικό — βολικό για τὸν ἔρωτά του — σύζυγο και όλα αὐτὰ με πλήρη γνώση ἀπὸ ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἄλλωστε όλοι οί εὐγενεῖς τις ίδιες ιστοπίες κάνανε. Καί μονάχα οί παρακατιανοί ἢ ὅσοι εἶχανε ἐπικίνδυνες πολιτικές ιδέες — δηλαδή τις ιδέες πού ἐπικράτησαν ὕστερα, εἴμαστε στό 16ο αἰῶνα — ἐπινδύνευαν να καοῦν.

Ο ἀγαθός ταξιτζής ἦταν κατάπληκτος. Ἐνόμιζε πώς ἡ διαθορά εἶναι προνόμιο τῆς ἐποχῆς μας, πώς τὸν παλιό καλὸ καιρὸ ο κόσμος ἦταν «ἄμορφος, ἠθικός, ἀγγελικά πλασμένος» για να θυμηθοῦμε τὸν Σολωμὸ και μονάχα στό λαὸ βρισκόντουσαν τὰ καθάρματα.

Ἔτσι εἶναι, ἀλλοίμονο, πάντοτε :

*«Κατὰ τὴν θέσιν δὲ εἰς ἣν διατελεῖ ὁ πράττων,
τὰ πράγματα ἀλλάσσοσι συνήθως τ' ὄνομά των»,*

λέει ὁ Ἑρμῆς στὸν Ἀμφιτρίωνα τοῦ Μολιέρου, ὅπως μετάφραζε ὁ Φραγκιῆς.

Μὰ δέν εἶναι μόνο τις περισσότερες φορές αἰῶνια τὰ προβλήματα με τήν σκοπιὰ τῶν περασμένων. Εἶναι και με τήν σκοπιὰ τῶν μελλούμενων. Ἐχουμε ὅλοι οί ἄνθρωποι ὄλων τῶν ἐποχῶν τὸ σύμπλεγμα τῶν μανδαρινῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Νομίζουμε πώς φτάσαμε στην τελειότητα ἢ στην καταστροφή. Καί ὅσοι γυρίζουμε τή σκέψη με νοσταλγία στό παρελθόν, και ὅσοι δραματιζόμαστε ἕνα μέλλον πού νομίζουμε τελειότερο για τὰ μέτρα μας, ξεκινᾶμε με ἀφετηρία τὸ παρόν, εἴτε παλίνδρομα εἴτε πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἐχουμε ὅμως δίκιο; Μποροῦμε να ἀναπαραστήσουμε τί θὰ εἶναι τὸ μέλλον; Κι' ἂν θὰ μοιάσει με τὸ παρόν ;

Ἡ ἐπιστήμη τῆς σημερινῆς μόδας εἶναι ἡ μελλοντολογία (futurologie). Ὁ ἄνθρωπος πάντοτε γυρεύει να μάθει τί θὰ γίνει αὔριο. Τί τέξεται ἡ ἐπιούσα. Ἔστω και ἂν τοῦ ἄρέσει τὸ χθές, γιατί εἶναι πιό βολικό, τὸ ἔχει συνηθίσει. Γυρεύοντας τὸ αὔριο ἐρωτοῦσε τὰ ἄστρα, τὰ μέντια, τοὺς μάγους. Σιγὰ - σιγὰ τὰ πράγματα ἔγιναν σοβαρότερα. Ἡ οἰκονομία ἐθεμελίωσε τήν οἰκονομική πρόγνωση (prevision). Ἡ κοινωνιολογία τὴ πρόβλεψη (prospective). Ἡ τέχνη τὴν προοπτική (perspective). Ἡ μόδα τὴ μελλοντολογία (futurologie). Τὸ βραβεῖο Ἑρασμου τοῦ 1969 δόθηκε σὲ δύο σοφοὺς. Τὸ σεβαστό μου φίλο Ga-

briel Marcel τὸν καθολικὸ ὑπαρξιστὴ φιλόσοφο καὶ τὸν Γερμανὸ ἀτομικὸ ἐπιστήμονα Carl Friedrich von Weizsacker ποὺ ἴδρυσε στὸ Ἄμβουργο, ὅπου εἶναι καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας, τὸ «Ἰνστιτούτο Μελλοντολογίας». Οἱ μελλοντολόγοι ἔχουν βέβαια διαβάσει τὸν Pascal, ποὺ λέγει ὅτι ἡ τύχη — ἄς ποῦμε καλύτερα τὸ ἀπροσδόκητο — ἀνατρέπει κάθε πρόβλεψη. Μὰ τοῦτο δὲ σημαίνει πὼς οἱ ἰδέες τους εἶναι ἀσύστατες. Συμπληρώνοντας ἕναν ἀτελεῖ ὀρισμὸ ποὺ δίνεται νὰ μποροῦσε νὰ ποῦμε πὼς :

«Ἡ μελλοντολογία προσπαθεῖ νὰ προβάλει στὸ μέλλον τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ κόσμου, δηλαδὴ νὰ μαντέψει τὴν ἐξέλιξη καὶ νὰ ξεχωρίσει ὅ,τι εἶναι ἀπὸ τὰ τῶρα φανερὸ πὼς εἶναι ἀναπότρεπτο, ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε νὰ ἐπηρεάσουμε μὲ τὶς δυνατότητές μας σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες μας ἢ τὴ διαίσθησή μας». Γιατὶ ὑπάρχουν πραγματικὰ ἀναπότρεπτες ἐξελίξεις. Πὼς νὰ μὴ λογαριάσουμε ὅτι σήμερα 10% τῶν ἀνθρώπων κατέχουν τὰ 75% τοῦ πλοῦτου τῆς ὑφῆλιου καὶ τὰ 80% τῶν τροφῶν; Πάνω σ' αὐτὸ βγάζει ὀρισμένα συμπεράσματα ὁ Robert Zungk στὸ Μόναχο. Καὶ δὲν εἶναι εὐχάριστα γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους. Μὲ βάση ἄλλους ὑπολογισμοὺς φτάνουμε ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά στὸ συμπέρασμα, πὼς ἂν ἡ κατανάλωση ἦταν σὲ ὅλον τὸ κόσμον ἢ ἴδια μὲ τὴν Ἀμερικάνικη, τὰ ἀποθέματα πετρελαίου τοῦ κόσμου θὰ ἐξαντλιόντουσαν σὲ τρία χρόνια, τὸ κάρβουνο σὲ τρεῖς αἰῶνες (γιατὶ δὲν χρησιμοποιεῖται πολὺ στὴν Ἀμερικὴ σήμερα), τὸ σίδηρο σὲ 20 χρόνια, καὶ τὸ ἀλουμίνιο σὲ 30. Ἐπίσης πὼς ἂν χρησιμοποιόντουσαν 2% μόνο ἀπὸ τὴν ἐτήσια παραγωγὴ πετρελαίου γιὰ τὴν παρασκευὴ πετροπρωτεϊνῶν θὰ εἴχαμε 25 ἑκατομμύρια τόνους ἀπὸ αὐτὲς ποὺ θὰ ἐκάλυπτον τὶς ἀνάγκες 2 δισεκατομμυρίων ἀνθρώπων.

Ἄς τὰ προσπεράσουμε ὅμως ὅλα αὐτά.

Ἐπὶ τῶν πρώτων διδάξας εἶναι ὁ περίφημος Ἀμερικανὸς μελλοντολόγος Herman Kahn, διευθυντὴς τοῦ ἐπίσης περιφήμου «Ἰνστιτούτου Hudson», μολονότι ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ διεκδικήσει τὸν τίτλον ὁ ἀγαπητὸς μου φίλος Bertrand de Jouvenel ποὺ ἴδρυσε πρὶν δέκα πέντε χρόνια τὰ Futuribles. Μὰ αὐτὸς δὲν κάνει τὸ δαιμονιώδη θόρυβον τοῦ Kahn. Εἶναι Εὐρωπαῖος. Ὁ Kahn, λοιπόν, ποὺ ἀφοῦ πρῶτα ἐθεώρησε πρὶν δέκα χρόνια ἀναπόφευκτον τὸν πυρηνικὸ παγκόσμιον πόλεμον, τώρα τὸν ἀποκλείει ἐντελῶς γιατί ἄλλαξαν οἱ συνθήκες, περιγράφει μὲ εἰκόνες ποὺ ζαλίζουν τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς μας, καὶ διαγράφει τὸν κόσμον τοῦ 2000.

«Εἶναι σήμερα σὰ νὰ εἴμαστε στὴν Ἑλλάδα τοῦ 3ου αἰῶνα μετὰ Χριστό, λέει. Ὁ ἄνθρωπος χάνει τὴν ἱερότητά του, οἱ ἀρχαῖες φιλοσοφίες καταρρέουν, ἡ ἀναζήτησις τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἐπιτυχίας δὲ συγκινοῦν πιά τὴν Εὐρώπην. Ἐξακολουθοῦν νὰ οἰστρηλατοῦν μόνο τὴν Ἀσίαν, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ρωσίαν. Στὶς Ἠνωμένους Πολιτεῖες, στὴν Εὐρώπην καὶ στὴν Ἰαπωνίαν, οἱ νέοι τῶν εὐπορῶν οἰκογενειῶν δὲν αἰσθάνονται πὼς ἔχουν, οὔτε θέλουν νὰ ἔχουν ἢ νὰ ξέρουν ἱστορίαν. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει καθόλου ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος. Εἶναι ξεπερασμένος. Βλέπουν τὸ οἰκονομικὸ θαῦμα τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰαπωνίας καὶ συμπεραίνουν πὼς τὸ καλύτερον εἶναι νὰ χάνεις τὸν πόλεμον».

Στὸ βάθος καὶ αὐτὸς ὁ γενικὸς κλωνισμὸς στὶς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ μας, ποὺ δὲν μπορέσαμε νὰ τὶς ἀναπροσαρμόσουμε, εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ παγκόσμιου κινήματος τῆς ἀμφισβητήσεως ποὺ νομίζουμε πὼς μπορούμε νὰ ξορκίσουμε μὲ νουθεσίες καὶ μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῆς καλοπεράσεώς μας. «Ὁ Διογένης, συνεχίζει ὁ Kahn, εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν Χίππηδων, τῶν νεοκυνικῶν αὐτῶν χωρὶς αἰσθητικὰ κριτήρια. Οἱ μεσαῖες τάξεις ποὺ ἀπορροφῶν σιγὰ - σιγὰ ὅλη τὴν κοινωνικὴ σύνθεση χωρίζονται σὲ δύο κόσμους. Οἱ ἀνώτερες μεσαῖες τάξεις (upper middle classes), εἶναι κοσμοπολιτικές, ἀδιάφορες, ἐγωϊστικές. Ἡ οἰκογένεια ἀποσυντίθεται, ὅλοι ρίχνουν τὸ ἄδικο στὸ διπλανό τους. Στὸ βάθος ἀδιαφοροῦν γιὰ ὅλα. Νομίζουν πὼς κυνηγοῦν τὴν καλοπέραση. Καὶ στὴν πραγματικότητα ἡ καλοπέραση συντρίβει τὴν ψυχὴ τους. Ἀπὸ αὐτὲς βγαίνουν σὰν ἀντίδραση κατὰ τῶν ἴδιων τῶν σπιτιῶν τους τὰ ὀργισμένα νιάτα. Ἐνῶ στὴν κατώτερη μεσαία τάξη (low middle classe) ἐπικρατεῖ φανατισμὸς στὴ θρησκεία ἢ στὴ δεισιδαιμονία, στὴν πατρίδα, στὴν παράδοση. Ἡ ποῖο θρησκευόμενη κατηγορία στὸν κόσμον σήμερα εἶναι ἡ κάτω μεσαία τάξη στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὸ Ἰσλάμ». Ἀπ' αὐτὲς τὶς κάτω μεσαῖες τάξεις καὶ τὸ φανατισμὸ τους βγαίνει μία ἄλλη μορφή ἀμφισβητήσεως τῶν νέων. Ὁ ντεντυμποϊσμός ἢ χουλιγκανισμός, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς περιφερειακῆς νοοτροπίας, τοῦ suburb spirit. Αὐτὸν ποὺ εἶδατε στὸ West Side Story. Εἶναι ἡ βίαιη ἀμφισβήτηση. Ὁ χιππισμός εἶναι ἡ ἐκφυλισμένη, ἡ ἀρνητικὴ, ἡ ράθυμη γιατί βγαίνει κυρίως ἀπὸ τὴν ἄνω μεσαία τάξη, ἀπὸ τοὺς εὐποροὺς, ἐκτὸς ἂν πάρει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ναρκωτικῶν καὶ τοῦ κενοῦ ποὺ δημιουργεῖ στὴν ψυχὴ τὸ φανατισμὸ τοῦ περιβάλλοντος, ποὺ ὀδηγεῖ στὸ ἐγκλημα ὅπως τῆς Τέϊτ. Αὐτὰ ὅμως κυρίως στὶς χώρες ποὺ ὁποῖος τσακώνεται μὲ τὸν παπᾶ τῆς ἐνορίας του ἀνοίγει ἀπέναντί του τὸ ἱερὸ μῖς νέας ἀπίθανης θρησκείας. Ἐτσι συμβαίνει στὴν Ἀμερικὴ, γιὰ ἐπιβεβαίωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Kahn. Ποιὸς μπορεῖ νὰ πεῖ ποιά εἶναι ἡ τάξη τῆς αὔριον; Ὁ Kahn δὲν τολμᾷ νὰ τὸ πεῖ. Ἄς μὴ τολμήσουμε οὔτε μεῖς.

Ἀπὸ τὰ λίγα αὐτὰ φαίνεται πὼς εἴτε βλέπει πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση εἴτε ὄχι ὁ Hermann Kahn, ἡ κοινωνία τῶν προσεχῶν χρόνων, ὡς ποῦμε ἡ κοινωνία τοῦ 2000 θὰ εἶναι ἀλλοιώτικη. Θὰ εἶναι ἡ μεταβιομηχανικὴ κοινωνία, ὅπως σήμερα εἶναι ἡ μετααγροτικὴ. Θὰ εἶναι ἡ κοινωνία ποὺ οἱ ἠλεκτρονικοὶ ὑπολογιστές, ποὺ σήμερα ἀντικατάστησαν τοὺς δούλους τῆς ἀρχαιότητος, θὰ φθάσουν σχεδὸν στὴν κρίση τοῦ Σπάρτακου. Γιὰ νὰ μὴν ὑποτάξουν τὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ ξαναγυρίσει στὸν ἀνθρωπισμὸ του. Αὐτὰ λέει ὁ Weizdeker. Καὶ παραμελεῖ ὁ Galbraith μὲ τὶς τεχνοστρουκτοῦρες του.

Μὰ ὡς σκεφτοῦμε μερικὰ πράγματα ποὺ ἀφήνουμε ἄδικα ἀπαράτηρα. Ὁ Σαίξπηρ εἶναι σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Ἑρασμου, ἑβδομήντα χρόνια μόνο νεώτερος. Στὴν «Τρικυμία», ποὺ παίζεται πάλι στὸ Ἐθνικὸ, μᾶς ξαναθυμίζει ὁ Caliban, τὸ ἀνθρώπινο κτῆνος ποὺ ἐξεγείρεται κατὰ τοῦ δυνάστη του, τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου, μὰ ποὺ ἔχει ὅλη τὴ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴ λογικὴ νὰ λογαριάζει καὶ νὰ συνωμοτεῖ. Ὁ Caliban εἶναι ἴσως ἡ σύγχρονη τελειοποιημένη μηχανή. Μὰ γιὰ νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ ὁ Caliban χρησιμοποιοῦντας τὴ φιλοδοξία

καὶ τὴν κουφότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ νομίζουν πὼς ἔχουν δικαιώματα στὴ ζωὴ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι τοὺς ἀναγνωρίζονται, χρειάζονται οἱ Πρόσπεροι, οἱ σοφοὶ ποὺ ξεπερνοῦν τὶς κακίες τους καὶ τὴν ἐκδίκησή τους καὶ ποὺ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸ καλὸ μόνο τὶς δυνάμεις ποὺ ὑποτάσσουν. Οἱ Ἔρασμοι. Ποῦ εἶναι ;

Ἔου καὶ ἂν εἶναι πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι καὶ οἱ Ἄριελ καὶ οἱ Caliban ἔχουν κι' αὐτοὶ δικαιώματα στὴ ζωὴ. Ὅχι μόνο καθήκοντα. Ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἔχουν καὶ χρέη, ὄχι μόνο δικαιώματα. Εἶχε δίκιο ὁ Guehenno καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ρενὰν ποὺ ἔχει γράψει κι' αὐτὸς ἓνα Caliban. Τὸ δίδαγμα τοῦ Ἔρασμου ἐκεῖ καταλήγει. Ὅταν τὶς παραμονὲς τῶν τελευταίων ἐκλογῶν — ἐκείνων ποὺ δὲν ἔγιναν — εἶπα ὅτι πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ δημιουργήσουμε τὸν ἄνθρωπο τοῦ 21ου αἰῶνα, πολλοὶ ἐμειδίασαν. Ἄς τον νὰ λέει. Δὸς ἡμῖν σήμερον.

Ὁ Γάλλος Ἀκαδημαϊκὸς καὶ γνωστότατος ἱστορικὸς συγγραφέας Pierre Gaxotte ἔγραψε πρὶν λίγες μέρες πὼς οἱ ἄνθρωποι τοῦ 1969 εἶναι κουρασμένοι. Κουρασμένοι ἀπὸ τὴν δυσκολία νὰ παρκάρουν τὰ αὐτοκίνητά τους. Ἀπὸ τὰ ραδιόφωνα τῶν γειτόνων. Ἀπὸ τὸ τηλέφωνο. Ἀπὸ τὸ πῆγαινε καὶ ἔλα, ἀπὸ τὸ σπίτι στὴ δουλειά του — ἂν ἔχουν — ἢ στὶς κοσμικὲς συγκεντρώσεις, κ.ο.κ. Καὶ σ' ἂν νὰ μὴ τοὺς ἔφταναν ὅλα αὐτὰ τὰ κουράσματα γυρεύουν κάθε μέρα καινούριες ἀφορμές. Τὴ μιά μέρα ἀνακαλύπτουν τὸν ἐρωτισμὸ ποὺ ξεχύνεται κυρίαρχος στὴ φιλολογία. Τὴν ἄλλη τὴ διδασκαλία τοῦ σεξουαλισμοῦ στὰ σχολεῖα. Μιά ἄγνωστή μου δεσποινὶς μοῦ ἐτηλεφώνησε ἔμένα, ὄχι τοῦ Gaxotte, προχτὲς γιὰ νὰ μοῦ πεῖ ὅτι κάνει ἔρευνα σ' ἓνα φρέσκο περιοδικὸ γιὰ τὸν «δοκιμαστικὸ γάμο». Ἄδουλος δουλειά δὲν ἔχει.

Ὅλα αὐτὰ, λέει ὁ Gaxotte, δείχνουν τὴν ὑποκρισία τῆς ἐποχῆς μας. Γιατὶ σὲ τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν πιστεύει ἡ κοινωνία μας. Εἴμαστε θύματα τῶν δημιουργημάτων μας. Καὶ πιστεύουμε ὅ,τι μᾶς ὑποβάλλει ἡ προπαγάνδα ποὺ βγαίνει ἀπὸ αὐτά. Ἡ ρεκλάμα μᾶς καθοδηγεῖ στὸ τι θὰ ἀγοράσουμε. Καὶ ἡ ἴδια ρεκλάμα μᾶς κάνει φανατικὸς στὶς ἰδέες μας, γιὰ τὴ μᾶς πείθει ἐκάστοτε πὼς τὸ συμφέρον μας εἶναι νὰ πιστεύουμε φανατικὰ σὲ ὅ,τι μᾶς λέει. Γιατὶ ἄλλοιῶς «οἱ θεσμοὶ κινδυνεύουν...». Ὅπως καὶ ἐπὶ Δεληγιάννη. Καὶ ὅταν ξυπνήσει ὁ Caliban σταυροκοπιόμαστε.

Ἄς συμπληρώσουμε. Ἡ κοινωνία μας καμώνεται ὅτι πιστεύει στὸ σήμερα. Δὲν πιστεύει οὔτε σ' αὐτό. Ἄν πιστεῦτε θὰ δεχόταν τὰ βασικά του θεμέλια ποὺ εἶναι δύο, τὰ εἶδαμε : ἡ παράδοση καὶ ἡ πρόοδος. Ἐμεῖς τὴν παράδοση τὴν μεταμφιέζουμε σὲ ἀκίνητισμό. Ἀρνιόμαστε στοὺς ἄλλους νὰ ζητοῦν νὰ τὴν ἀλλάξουν. Καὶ οἱ ἄλλοι, δηλαδὴ ἐμεῖς πάλι σὲ ἄλλη διάσταση, τὴν πρόοδο τὴ μεταβάλλουμε σὲ ὀχλοκρατία. Καὶ ὅμως ἡ ζωὴ ἔχει δύο δυνάμεις ποὺ πρέπει νὰ ἀνέχεται ἡ μία τὴν ἄλλη. Τὴν ἐξουσία καὶ τὴν ἀμφισβήτηση. Ἡ πρώτη πρέπει νὰ ἀνέχεται τὴ δεύτερη, χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι ἐξουσία. Καὶ ἡ δεύτερη νὰ ξέρει ὅτι δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐξουσία μὲ τὸ πεζοδρόμιο.

Ἄς μείνουμε λίγο στὸ θέμα τοῦ Caliban. Γιατὶ ἴδιο εἶναι καὶ σήμερα. Ὅλοι εἶναι σύμφωνοι πὼς ὁ χιππισμὸς εἶναι μιὰ ἐκδήλωση τῆς ἀμφισβήτη-

σεως, όπως και του Caliban. Μά ποιά; "Ας προσπαθήσουμε να δώσουμε μια δική μας εξήγηση. Η αμφισβήτηση είναι ένα καθολικό και ακατάβλητο φαινόμενο. Είναι ή άλλη όψη του νομίσματος. Και μόνο ή αρχαία Σπάρτη είχε νομίσματα με μια μόνο όψη. Το να λέγετε χιπιτισμός ή τεντυμποϊσμός ή χουλγκανισμός ή όπωςδήποτε άλλοιώς δεν έχει σημασία.

Νομίζω πως στο βάθος ή αμφισβήτηση ξεκινά από το αίσθημα της εξουσιάσεως. Ο απόκληρος, ο Caliban, ξεγεύεται γιατί τον εξουσιάζει το σύστημα, δεν το καταλαβαίνει, μά μέσα του λειτουργεί ή έκρηξη κατά της αλλοτριώσεως. Οί φρουδιστάι θα έλεγαν το οιδιπόδιο πλέγμα της πατροκτονίας για την αμφισβήτηση της αγάπης της μητέρας - γυνάικας. Και γυρεύει να εξουσιάσει αυτός. Ο εϋπορος βλέπει πως ή εξουσίαση είναι αηδιαστική. Την έχει γνωρίσει από κοντά και δεν τον ικανοποιεί. Γυρεύει κάτι άλλο. Γυρεύει πιο ραφινάτες μορφές εξουσιάσεως. Έχει κιόλας από την οικογένειά του ξεκόψει με την ήθικη της αστικής τάξεως. Είναι ο Caliban της άλλης όχθης.

Φταίει σ' όλα αυτά ή καταναλωτική κοινωνία; Βρήκαμε και αυτό το πρόσχημα για να δικαιολογήσουμε την παρακμή μας.

Γιατί ή καταναλωτική κοινωνία είναι ή κοινωνία της ισότητας προς τα άνω. Με αυτήν, ή ζωή του πληθυσμού ισορροπείται στο ανώτατο δυνατό επίπεδο. Βέβαια ή ισότητα είναι σαν απόλυτο επίτευγμα άπραγματοποίητο ιδανικό. Μά τα πραγματικά ιδανικά είναι πορείες για σκοπό. Και ή καταναλωτική κοινωνία είναι ένας σταθμός για το σκοπό.

"Άλλο όμως είναι να βλέπουμε την πρόοδο που αποτελεί ή καταναλωτική κοινωνία και άλλο να μη βλέπουμε τα ελαττώματα και τις παραποιήσεις της. Και μια από τις βασικότερες παραποιήσεις της είναι πως δεν προσαρμόζεται στη βασική φιλοσοφική της θεμελίωση. Η θεμελίωσή της είναι ή ισότητα. Όταν, όμως, οί άνθρωποι ξεχνούν τη βάση αυτή και θέλουν να επιδιώξουν μιαν καινούρια ανισότητα σε ψηλότερο επίπεδο, τα πράγματα χαλάνε. Και ξαναγυρίζουμε στην αρχή. Δέ φταίει ή έλλειψη ψυχής που λέμε συνήθως. Ψυχή υπάρχει. Μά δε θέλουμε να την δοϋμε. Και τη ζητάμε από τους άλλους. Πρέπει να βάλουμε και οί ίδιοι τη δική μας εισφορά. Και ή εισφορά μας λέγεται ά γ ά π η. Και ή κοινωνική εκδήλωση της αγάπης είναι ή α λ λ η λ ε γ γ υ η. Η άλληλεγγύη για τους ανθρώπους. Ο άνθρωπισμός. Αυτός λείπει από την κοινωνία μας. Όπως έλειπε και την εποχή του Έρασμου. Γιατί ή μόρφωση ήταν λειψή για τους πολλούς. Και είναι . . .

Το πρόβλημα είναι εκεί. Η καταναλωτική κοινωνία δεν διορθώνεται με περιορισμούς. Ούτε με χιπιτισμούς, ούτε με τεντυμποϊσμούς. Ούτε με τις προσπάθειες μιας κοινωνίας που καλοπερνάει χωρίς να ενδιαφέρεται για τίποτα. Και έτσι γεννάει ή ίδια τους χίπηδες και τους τεντυμπόηδες. Η κοινωνία μας ξεκίνησε στα πρώτα της βήματα της μοντέρνας, της μεταμεσαιωνικής εποχής από την πίεση. Όταν έπαψε να είναι πιεστική ή εξουσία έγινε ή κοινωνία με τις αρχές της και τις κυρώσεις. Ήταν ή repressive Society. Από

ἐκεῖ ἐπήδησε στὸ σημερινὸ φαινόμενο. Μὲ τὴ διάλυση τῶν ἀρμῶν τῆς ἐγινε «κοινωνία τῆς ἀνοχῆς», permissive Society. Στὶς ὑποανάπτυκτες μάλιστα κοινωνίες ἔχουμε ἓνα σύνθετο φαινόμενο. Ἡ κοινωνία ἔχει ταυτόχρονα σφαῖρες πίεσεως — πρὸς τὰ κάτω — καὶ σφαῖρες ἀπόλυτης ἀνοχῆς — πρὸς τὰ ἄνω. Ὅλα ὁμως αὐτὰ δείχνουν πὼς δὲν φτάσαμε ἀκόμα στὴν «ώριμη» κοινωνία, τὴ mature Society. Θὰ φτάσουμε ;

Ἄν θέλετε νὰ γενικεύσουμε ἔθνικὰ τὴν εἰκόνα, ἄς ξαναγυρίσουμε λίγο στὴ μελλοντολογία. Ἄς λογαριάσουμε πὼς μὲ τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν βαλκανικῶν μας γειτόνων, τὸ 2000 θὰ εἴμαστε πληθυσμιακὰ σὲ κατάσταση φοβερὰ μειονεκτική. Οἱ στατιστικὲς τοῦ Διεθνοῦς Ὄργανισμοῦ Ὑγείας εἶναι τρομερές.

Αὐτὴ ἡ κατάσταση δὲ μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ μὲ νομοθετικὰ μέτρα γιὰ τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ γιὰ λόγους ὄχι τόσο οἰκονομικούς, ὅσο ψυχολογικούς ἔχει πέσει ἢ αὐξησῆ του. Μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μόνο μὲ τὴ μόρφωση. Καὶ τὴν πρόοδο, ποὺ στηρίζεται στὴ μόρφωση. Πρέπει νὰ γίνουμε τὸ Ἰσραὴλ τῆς Βαλκανικῆς. Νὰ γίνουμε πρωτοπόροι στὴν τεχνικὴ, ἀφοῦ γίνουμε ὑστεροπόροι στὴ πληθυσμιακὴ ζωτικότητα. Μὰ αὐτὸ προϋποθέτει μόρφωση. Σήμερα, τὰ Ἑλληνικὰ μυαλὰ μεταναστεύουν στὸ ἐξωτερικὸ ὅπου καὶ διαπρέπουν, γιὰτὶ μπαίνουν στὰ καλοῦπια τῆς πειθαρχίας τῆς μορφώσεως. Οἱ Γάλλοι χρησιμοποιοῦν τὴν ἴδια λέξη γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πειθαρχία. Τὴ λένε discipline. Πὼς θὰ κρατηθοῦν ἐδῶ τὰ ἑλληνικὰ μυαλὰ ; Πὼς θὰ δημιουργήσουμε τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ μόρφωση ; Πὼς θὰ γκρεμίσουμε τὸ μῦθο πὼς τὸ δίπλωμα ἔχει σημασία καὶ ὄχι ἡ μόρφωση. Πὼς θὰ ξαναγυρίσουμε στὸν Ἑρασμο γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅτι, ἂν ἀγαπᾶμε πραγματικὰ τὸν τόπο μας, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὶς κακὲς μας συνήθειες ;

Εἶπε ὁ Δημοσθένης στὸ τέλος τοῦ τέταρτου Φιλιππικοῦ : «Ἡ οὖν παυστέον τούτων τῶν ἐθνῶν, ἢ μηδὲν ἄλλο αἰτιατέον τοῦ πάντα φαύλως ἔχει ἢ ἡμᾶς αὐτούς».

Καὶ δὲν βλέπουμε νὰ ἀλλάζει τίποτα. Κάθε σήμερα εἶναι χειρότερο ἀπὸ τὸ κακὸ χτές. . .

Ὅταν γύρισα πρὶν ἀπὸ 38 χρόνια ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ συνάντησα ἓνα μακαρίτη πιά δικηγόρο καὶ σπουδαῖο κοινωνικὸ παράγοντα, ποὺ ἦταν φίλος τοῦ μακαρίτη τοῦ Γκίνη ποὺ διεύθυνα τὸ δικηγορικὸ του γραφεῖο. Μοῦ εἶπε : «Ἔλα τώρα, ἐμένα πὲς μου τὴν ἀλήθεια. Ὅχι τί θὰ πεῖς στοὺς ἄλλους . . . πὼς διασκέδασες ἐξω ;». Ὅταν τοῦ ἐδειξα τὰ διπλώματα ποὺ εἶχα πάρει ἐξερράγη : «Εἶ σ α ι β λ ἄ κ α ς». Καὶ δὲν μοῦ ξαναμίλησε γιὰ καιρό. Ἄν τὸν ἄκουγε ὁ ἀνηψιὸς του, δὲ θὰ ἦταν σήμερα στὶς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν . . .

Ξαναθυμᾶμαι τὸν μακαρίτη, ὅταν βλέπω πόσες προσπάθειες καταβάλουν οἱ γονεῖς γιὰ νὰ περάσουν στὶς ἐξετάσεις τὰ παιδιὰ τους. Δὲν καταλαβαίνουν πὼς ἔτσι σαπίζουν τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας, ποὺ τάχα προστατεύουν ἐναντίον τῶν κινδύνων ποὺ ἔρχονται ἀπ' ἐξω. Ὁ μεγάλος κίνδυνος φωλιάζει τὴν ψυχὴ μας. Εἶναι ἡ περιφρόνηση τῆς μορφώσεως.

Στή Γαλλία τις μέρες αυτές γίνεται μεγάλος σάλος, γιατί ή στατιστική έδειξε πώς τόν τελευταίο χρόνο μόνο 30% τών Γάλλων άγόρασαν ένα βιβλίο. Ποιό είναι τó ποσοστό αυτό σ' έμάς ;

"Άς θυμηθοΰμε, φίλοι μου, πώς είμαστε "Έλληνες. Καί άς ξαναγυρίσουμε στην πηγή μας. "Άς θυμηθοΰμε τόν "Ερασμο. Γιατί δέν μπορούμε νά είμαστε άλλοι άπό ό,τι είμαστε. «Erasmus sum et alius quam sum esse non possum!».

"Ερασμε, "Ερασμε, βοήθεια !

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

*Δεκαπενθήμερος επίθεώρησης τών οικονομικών εξελίξεων
Έκδότης - Διευθυντής*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Α ΑΝΔΡΟΥΔΙΔΑΚΗΣ

Συστηματική παρακολούθησις

τών εξελίξεων τής ελληνικής και τών ξένων οικονομιών.

Περιέχει άρθρα, μελέτας και στατιστικά στοιχεία.

Συνδρομαί έτησίαι

*Όργανώσεων, Όργανισμών, Δημοσίων Υπηρεσιών, Τραπεζών
Δρχ. 600. Άνωνύμων Έταιρειών: Δρχ. 300. Ίδιωτών: Δρχ. 200*

Έξωτερικού : \$ 20

Γ ρ α φ ε ι α

Όδός Δραγατσανίου 4 — Ζ' Όροφος — Άθήναι 122

Τηλέφωνον : 3233.437